

**ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

Людмила Березовська,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

**ПРОБЛЕМА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В СІМ'Ї:
ВІТЧИЗНЯНІ ТА ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті окреслено проблему жорстокого поводження з дітьми в Україні та світі. Проаналізовано теоретичні засади та здобутки провідних європейських країн та США у протидії насильству над дітьми в сім'ї.

Liudmyla Berezovska

**THE PROBLEM OF CHILD ABUSE IN THE FAMILY:
THE UKRAINIAN AND FOREIGN STUDIES**

This paper outlines the problem of child abuse in Ukraine and abroad. It analyzes the theoretical framework and progress of leading European countries and the U.S. in combating violence against children in the family.

Жорстоке поводження з дітьми – проблема держави та кожної свідомої особистості. Розглядати її слід як на державному, так і на індивідуальному рівнях. Проблема насилля над дітьми зумовлена низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, зокрема, соціально-економічною ситуацією в країні (економічна криза спричинила появу безробіття, вимушену міграцію, занепад інституту сім'ї, зростання проституції, дитячої безпритульності тощо); падінням моральних та духовних цінностей (зміна ідеологічних установок, відсутність нової виховної системи спричинили «розрив поколінь», відмову від досвіду пращурів), що призвело до руйнації взаємин між батьками та дітьми. Численні наукові дослідження (В. Боровик, І. Зверєва, Т. Кир'язова, А. Мартиненко, В. Оржеховська, С. Тадян, І. Трубавіна, Н. Щербак та ін.) свідчать про актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми.

Метою статті є аналіз теоретичних засад та здобутків як українських, так і зарубіжних учених з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї.

За тлумачним словником, «жорстокість – це особливість зі значенням жорстокий; жорстокий – який виявляє суворість, різкість, немилосердність, злість; безсердечний, безжалісний, злий, нещасливий, неблаганний, грізний, жорстокосердий» [3, с. 30]. Ознаками жорстоких дій є незаконність, навмисність, завдання шкоди фізичному і психічному стану людини.

Прояв жорстокості викликає образ, страх, біль у людини, на яку вона спрямована. Слід також зазначити, що жорстокість проявляється не тільки в діях, конкретних вчинках, але й у бездіяльності. Так, наприклад, позбавлення дитини їжі, ненадання медичної допомоги, ігнорування її приниження її особистості є ознакою бездіяльності. Складні сімейні стосунки призводять до дисгармонії батьківсько-дитячих взаємин, порушують психічний розвиток дитини, породжують т. зв. «важких» особистостей. Таким чином, жорстоке поводження з дітьми у сім'ї – це двосторонній зв'язок між дорослим та дитиною, що проявляється в діях, а іноді, бездіяльності дорослого, результатом якого є формування почуття образи, страху, болю в дитини. Український інститут соціальних досліджень проводив опитування серед молоді віком від 10 до 22 років. Вченими з'ясовано, що у 48% дітей виникнення труднощів у стосунках з батьками пов'язане з тим, що більшість сімей схиляються до авторитарного методу впливу на дитину, який передбачає підкорення дитини діям дорослого.

Явище жорстокості не є новим. В період античності воно проявлялося у формі воєн, помст. Доказом цього є висвітлені у книзі «Давньоримські громадянські закони» думки мислителя Сигонія, який писав: «споконвіку батько мав живота і смерті владу над своїми дітьми. Діти, що скаржилися в суді на батьків, одержували від нього биття кийком. І не велено при тому з боку дітей нічого у виправдання приймати і не вірити їм ні в чому, про що просять на своїх батьків» [5, с. 229 – 230]. Жорстокість була зумовлена існуючим ладом, при якому навіть убивства не розглядалися як щось жорстоке і неприродне.

В епоху середньовіччя взаємини будувалися на принципі покори нижчих верств населення вищим. І тільки діти не могли панувати ні над ким, тоді як батьки мали такі ж необмежені права, як царі стосовно своїх підданих. Таким чином, кривда і грубість були елементом людських стосунків ще у найдавніші часи. Панувала жорстокість і в період XV–XVI ст. Підтвердженням цього явища є опублікований Сильвестром

«Домострой», в якому говориться про те, що виховувати дітей потрібно у «страсі божому», «суворій дисципліні із застосуванням тілесних покарань».

В епоху Просвітництва ставлення до явища жорстокості є неоднозначним. Філософи того часу не могли вирішити: чи може суспільство бути вільним від цього зла? Зокрема, І. Кант стверджував, що людина – це не засіб, а ціль, закликав до створення принципів «вічного світу» і одночасно вважав, що кожна людина має право застосувати примус до того, хто через свій характер загрожує їй таким же примусом. Народи і держави ніколи не можуть бути гарантовані від насильства один над одним, тому кожний робить на основі свого власного права те, що він вважає правим і благим. Не оминуло явище жорстокого ставлення до дітей і доби Козаччини. Так, виховним моментом вважали ситуацію, при якій маленька дитина протягом декількох днів залишалася одна в будинку без їжі. На думку окремих істориків, у дитини формувалося вміння виживати в екстремальних умовах, інші характеризували цю ситуацію як «тяжку експлуатацію» і «свавілля».

У період ХІХ – поч. ХХ ст. явище жорстокості набуває нового розмаху. Так, в історичних документах, фільмах, літературі, висвітлено жахливі факти жорстокості, спричинені війнами, революцією, голодомором. Сім'я, як частинка суспільства, перебувала під постійним тиском, страхом, підозрами. Діти знаходились під владою батьків, проте намагалися відстоювати свою самостійність і протистояти несправедливості дорослих, за що нерідко були покарані. Таким чином, поширення жорстокості в суспільстві відбиває ті історичні етапи та розвиває і формує такі цінності, які були пріоритетними для даного суспільства. Філософія толерантності не змогла подолати насильства.

На сучасному етапі розвитку суспільства насильство набуло інших, більш витончених форм. На зміну фізичному насильству прийшло психологічне, сексуальне, яке має на меті придушити гідність дитини, знизити її самооцінку, показати меншвартісність. Дитину можна образити і словом. Слово – одне із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У спартанців з приводу цього існував вислів: «Словом полки можна повести за собою», не те, що образити дитину.

Явище жорстокості в сім'ї формує негативні тенденції, які нерідко в знак помсти проявляються і втілюються на інших дітях. Зло породжує нове зло. Науковцями доведено, що явище жорстокості в дитячому віці фіксується на підсвідомому рівні і виявляється в дорослому житті з почуття помсти за свої дитячі страждання. Жорстокість завдає шкоди здоров'ю і спричиняє важкі соціальні наслідки. Дослідження зарубіжних учених доводять, що «половина дітей з сімей, де культивувався насильство, є схильними до вживання наркотиків і алкоголю. Діти матерів – жертв насильства в 6 разів частіше намагаються покінчити життя самогубством, ніж їхні однолітки з благополучніших родин» [1, с. 29]. Насильство в сім'ї є причиною бродяжництва і злочинності серед підлітків.

В Україні, на жаль, немає офіційної статистики щодо фіксації різних видів жорстокого поведіння з дітьми в сім'ї. У силу своєї необізнаності, залякування з боку дорослих, діти-жертви сімейного насильства, бояться звернутися за допомогою до соціального педагога чи в соціальну службу, зателефонувати на телефон довіри і розповісти про те, що з ними сталося. Для того, щоб запобігти цій ситуації, соціальні працівники повинні надавати учням такі інформаційні послуги: довідкові, просвітницькі, рекламно-пропагандистські, спрямовані на те, щоб допомогти дитині і припинити жорстоке поведіння з нею.

У Сполучених Штатах Америки таке інформування відбувається з екранів телевізорів, де на бігаючій стрічці діти мають змогу побачити телефон і повідомити представників соціальних служб про ту чи іншу ситуацію. У Великій Британії існують спеціальні служби з написання програм, які спрямовані на те, щоб почути голос дитини – на державному, регіональному чи місцевому рівнях, а також адвокати, які допомагають дітям висловити проблеми і захистити себе [5, с. 53]. Сучасний стан соціальної роботи в Німеччині стосовно захисту прав дітей вражає своїми напрацюваннями. У країні на законодавчому рівні втілено в дію з 1998 р. Закон про «Нові сімейні норми»; з 2000 р. – «Закон про покращення прав дитини» та Закон про «Право дитини на виховання без насильства». У школах Франції існують учнівські кооперативи, статут яких передбачає самоврядування. Дітей знайомлять з процедурою демократичних виборів, вчать вільно спілкуватися та вести дискусії, відстоювати свої погляди та прислухатися до думок інших членів команди.

Заслуговує на увагу і досвід канадських спеціалістів щодо профілактики насильства над дітьми. Соціальними педагогами Канади розроблено низку заходів, які полягають в інформуванні суспільства про дану проблему, законодавчому забезпеченні щодо протидії домашньому насильству; науковцями проводяться дослідження та розробляються програми просвітницької роботи з батьками щодо запобіжних заходів, методів лікування постраждалих дітей. Прикладом соціального вирішення проблеми в Канаді є Рух щодо заборони фізичних покарань дітей у сім'ї. Адвокати досліджують цю проблему, збирають обґрунтовані докази для уряду, виступають перед парламентом та громадськістю.

Досвід роботи українських фахівців з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї теж засвідчує подібні до зарубіжного принципи роботи, доповнюючи його громадянською освітою та вихованням. Лише завдяки тісній співпраці всіх виховних інституцій, батьків і громади можна досягти успіхів у цьому напрямку. Особливий інтерес для запозичення представляє використання в Україні адвокатури із захисту прав дітей, представництва несудовими способами. Адвокатура є функцією соціального педагога, соціального працівника і вимагає знання потреб дітей та реалізації їх прав. Представництво (адвокатура) прав дітей – громадський рух, спрямований на захист прав дитини.

На основі вивчення зарубіжного досвіду з цієї проблеми можна визначити наступні стратегії в просуванні інтересів дітей соціальними педагогами і фахівцями з соціально-психологічної служби: 1) що потрібно змінити і як цього досягти; 2) що потрібно дитині; 3) представників яких ланок слід залучити до роботи (політиків, уряд, громадськість тощо); 4) послідовність дій [1, с. 56].

Вартими уваги є зарубіжні програми США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Скандинавії, Чехії щодо примирення жертв та правопорушників «обличчям до обличчя». Такі програми посередництва базуються на організації зустрічей правопорушників та жертв насильства. За допомогою ведучого кривдник вчиться відповідати за свої дії та вчинки, бере на себе зобов'язання компенсувати їх за рахунок виконання певного виду роботи, яку запропонує жертва (оплатити лікування, матеріальну компенсацію тощо). Жертва, в свою чергу, має можливість висловити біль, образ, страх, гнів, що є необхідним для успішного проходження реабілітаційного процесу.

Цікавою і вартою уваги є програма профілактики агресії, розроблена норвезьким ученим Д. Олвеусом. Програма складається з трьох розділів. У розділі «Навколишній світ» підлітки аналізують ситуації, пов'язані з насильством та обговорюють варіанти поведінки в тій чи іншій ситуації. У розділі «ЗМІ» на прикладі статей у журналах і газетах, перегляду фільмів підлітки вчаться аналізувати мотиви жорстокої поведінки, вибрати альтернативні шляхи її вирішення. Формування в неповнолітніх уявлень про жорстоке ставлення відбувається при обговоренні з фахівцями телепрограм, заміток в газетах, що сприяє розвитку умінь у підлітків вільно висловлюватися, відкрито виражати свої думки, розповідати дорослим про випадки нападу й злочиства, правильно поводитися у школі, дома, на вулиці тощо.

Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю, в якій найбільш розповсюджене жорстоке поводження з дітьми, у країнах Європи та США здійснюється за наступними напрямками: деінституціалізація дітей у прийомних сім'ях; встановлення сприятливого мікроклімату для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку в біологічних та прийомних сім'ях; громадська опіка сімей, формування усвідомленого батьківства, «укріплення» неблагополучних сімей; організація групи само- та взаємопідтримки і допомоги з сімейної просвіти, формування гендерної рівності; захист жіночих та дитячих прав у сім'ї та суспільстві, запобігання та боротьба з насильством у сім'ї; попередження і боротьба зі шкідливими звичками (наркоманія, алкоголізм, проституція), що провокують жорстоке поводження з дітьми. Навчання членів сім'ї поведінки у кризових ситуаціях (підтримка та догляд за тяжкохворими, спілкування з ними); підтримка членів сім'ї в екстрених ситуаціях (смерть члена сім'ї, втеча дитини з сім'ї, випадки насильства в сім'ї, вимушена зміна місця проживання, втрата роботи членами сім'ї); при народженні дитини з особливими потребами; адаптація сім'ї у новому мікро- та макросередовищі; забезпечення умов для поєднання праці з сімейними обов'язками і життєвими інтересами людини; охорона материнства та дитинства; планування сім'ї, профілактика ранніх та небажаних вагітностей.

Таким чином, підсумовуючи викладений вище матеріал, можна дійти висновку: основою захисту прав дитини в ситуації жорстокого поводження, є вивчення її потреб і проблем, взаємодія всіх соціальних інститутів, спрямованість в інтересах дитини на соціальні зміни. Вивчення реального стану дитини повинно здійснюватися як державними, так і приватними структурами шляхом спостереження, нагляду за ними та їх оточенням. Основою створення соціальних програм в зарубіжних країнах є захист прав дитини в сім'ї, мезо- і макроосвітньому середовищі тощо. Діти можуть вільно, без страху, говорити про свої проблеми, але цьому їх треба навчати. Формами такого навчання є шкільне самоврядування, спільне обговорення з батьками і вчителями проблеми жорстокого поводження з дітьми, організація зустрічей з представниками влади та ЗМІ, проведення тренінгів, інформаційно-просвітницької роботи з населенням щодо захисту та зміцнення прав дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабська І. Дослідження сімейного насильства у крос-культурній перспективі / І. Грабська // Вісник. Соціологія, психологія, педагогіка. – К. : Київський ун-т імені Т. Шевченка, 2000. – Вип. 8. – С. 29 – 32.
2. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : [навч.-метод. посіб.] / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт. – 2005. – 452 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. – К. : Аконті, 1998. – Т. 2. – 910 с.

4. Ратинов А. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А. Ратинов, О. Михайлова // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юридическая литература, 1985. – Вып. 42. – С. 8 – 17.
5. Щербак Н. Аналіз засобів профілактики жорстокого ставлення до дітей / Н. Щербак // Сучасні проблеми науки та освіти : матеріали III-ої міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 1–9 травня 2002 р.). – Х. : Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харків. націон. ун. імені В. Н. Карамазіна ; Ужгород. націон. ун., 2002. – 260 с.

Ольга Блонська,
студентка,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

У статті подані основні права дитини; розкриті основні положення чинних нормативних документів, які захищають права дітей в Україні; проаналізовані підстави позбавлення батьків прав на дитину; запропоновані шляхи удосконалення правового захисту дітей.

Olga Blonska

THE SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN WHO SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE

The article presents the fundamental rights of a child, features the main provisions of normative documents that protect children's rights in Ukraine, analyzes the reasons for deprivation of parental rights, and suggests the ways to improve legal protection of children.

Дитинство – найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме у цей період підрастаюча людина потребує найбільшої уваги і захисту. Від ставлення дорослих до дітей, розуміння їхніх проблем, інтересів та потреб, а також стану системи охорони дитинства, залежить доля кожної дитини.

Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) є єдиним агентством Організації Об'єднаних Націй, діяльність якого спрямована виключно на забезпечення інтересів дітей. Основним завданням Дитячого Фонду ООН є захист прав дітей у всьому світі, допомога у забезпеченні їхніх основних потреб та розширення можливостей для реалізації потенціалу дітей та підлітків. Базовим міжнародним документом, спрямованим на захист прав дітей, є Конвенція про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Україна була однією з перших країн, які ратифікували Конвенцію про права дитини ще в 1991 році [3].

Необхідно звернути увагу на деякі статті Конвенції про права дитини, що розкривають правові засади соціального захисту щодо дітей, які зазнали насильства в сім'ї. Цей міжнародний документ встановлює: 1) забезпечення дитині такого захисту і піклування, які необхідні для її благополуччя (ст. 3); 2) забезпечення у максимально можливій мірі здоровий розвиток дитини (ст. 6); 3) захист від незаконного втручання в особисте життя дитини, посягання на її честь та гідність (ст. 16); 4) визнання однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток (ст. 18); 5) захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину (ст. 19); 6) захист дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34); 7) захист від катувань та інших жорстоких, нелюдських видів поводження (ст. 37); 8) забезпечення всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження (ст. 39) [3].

Слід підкреслити, що програма співпраці між ЮНІСЕФ та урядом України передбачає наступні пріоритетні цілі:

а) створення законодавчої бази та відповідного соціального середовища, що забезпечує інтереси та права дітей згідно з Конвенцією про права дитини;

б) охорона здоров'я та підтримка гармонійного розвитку немовлят і дітей в ранньому дитинстві шляхом поширення інформації щодо ролі грудного вигодування, ліквідації йододефіциту через повне йодування солі, розвиток моделей медико-санітарної допомоги і розповсюдження демократичних взірців виховання;

в) захист дітей від факторів, що загрожують їхньому здоров'ю та розвитку, а саме: інфекції ВІЛ/СНІДу, вживання наркотичних речовин та алкоголю, насильства в сім'ї, підліткової вагітності, самогубства тощо;

г) соціальна адаптація та захист інтересів дітей, які залишились без опіки батьків, сиріт, інвалідів, безпритульних та дітей-правопорушників.